

הרב יהושע ענבל

מודיעין-עילית

ספרים חדשים

שו"ת תשובות והנהגות ו', אדר א' תשע"ד

מאת הגאון ר' משה שמרנבוך שליט"א, ראב"ד העדה החרדית

חזיון נדיר הוא לראות את ספריו של הגאון המחבר. אחד מגדולי הפוסקים בדורינו, הכותב את ספריו המרובים בעצמו, לא ע"י 'מכון' ולא ע"י 'עורכים'. פסיקותיו מנוסחות על ידו באופן הבהיר והברור ביותר, שאינו משאיר מקום לספקות וסתירות בדעתו.

גם ספר זה, כמו כל עשרות ספריו האחרים כתוב בצורה מובנת לכל אחד, ונראה שלא בחינם מדפיסו הגאון המחבר שליט"א באותיות מרובעות ומרווחות, עם כותרות בראשי הקטעים. כך שכל דורש הלכה קורא את הספר הנוכחי כחיבור מרתק. אין בו אריכויות מיותרות ודברים כבדים אשר ילאו את הקורא. שלש מאות ואחד נושאים הלכתיים עולים בחיבור זה (תריג עמודים), ובכל אחד מהם מגלה הגאון המחבר דבר חידוש.

תורה שמחבת עצמה על לומדיה הוא החיבור שלפנינו. משעה שבא לידי 'תשובות והנהגות חלק ו' לא הנחתיו עד שסיימתי את כולו, מכריכה לכריכה. והרי אין זה ספר ליקוטים או מעשיות, אלא בירורי הלכות חמורות. סגולת המחבר עומדת לו לקורא לגמוע את הספר כולו בשקיקה. ואין הדברים אמורים רק בצורת החיבור ובצורת כתיבתו, אלא בעיקר בתוכן הדברים. לא רק ריבוי הנושאים האקטואליים העומדים על הפרק,¹ אלא גם צורת לימודו של הגאון המחבר שליט"א הרבה פעמים מקורית ומפתיעה, מחודשת לקורא שלא חשב עליה קודם לכן, אך פשוטה וברורה אחרי שמתוודעים אליה.

כך בדין ויטמין הנעשה מאיסור, מחדש המחבר (בסי' קעב), שאם אין המעבדה יכולה לזהותו, אין אנו צריכים לדין ביטול, אלא הוי כאילו שאינו קיים כלל, וכמו חמץ בים הגדול שאינו אוסרו.

1 כמו: זימון ע"י רמקול (מו), שומע כעונה בשתל באוזן (נד), פתיחת מקרר ותרמוסטט (סה), מונה מים דיגיטלי (פג), מעלית שבת (פד), כרטיס אלקטרוני במלון (פה), מצלמת מעגל סגור בשבת (צה), המצאה חדשה שמונעת חדירת גשם לסוכה (קמא), קשירת מחצלות הסוכה (קמז), תולעי אניסקים בדגים (קע), הפקה מאיסור בתהליך כימי (קעג), ג'לטין (קעד), השגחה על חלב עכום ע"י מצלמה (קעו), הית"ע והשקעות ללא ריבית (קפא), פילטר במקוואות (קפד), השקיה ממוחשבת בשביעית (ריז), זמן המוות (רכא), דין קבורה בקומות (רכג), מתחם גולובנציץ בבית שמש (רכו). עשיית כיפין מפני הטומאה במירון (רל), מבנה המטוס לענין טומאה (רלח), דין ילדי מבחנה (רמא), הוצאת ילדים מהבית ע"י הרשויות (רמה), אימוץ ע"פ ההלכה (רמו). ועוד.

בנדון המרצים לפני חילוניים, שדנו איך מותר להכשילם בלימוד תורה בלא ברכת התורה, והוצרכו לכך שהוא צורך השעה וביטולה זהו קיומה וכו'. והגאון המחבר אינו צריך לכל זה, כי להבנתו אינם חייבים כלל בברכת התורה, שענינה מי שבא ללמוד לשם מצוות תלמוד תורה. והללו, גם אם רוצים לשמוע, אינם באים לקיים מצוות ת"ת (סי' יא).

מכאן ההגדרה המובנת של הדין, מוציא המחבר חדוש להלכה. כך בסי' ה כתב דפשוט שמצות תפילין של יד אינו חיוב על היד, אלא על הגברא, והיד הוא רק מקום ההנחה. וממילא מוציא מכאן הגאון שליט"א, שחציצה לזמן (הנגרמת מתנועת היד) לא חשיב חציצה, שהרי הגברא מניח התפילין, והמקום לא נמנע מהם אלא לזמן!

רוב הנדונים ההלכתיים הבאים לפתחי מורי ההוראה בשנים האחרונות, מתבארים בחיבור שלפנינו. מהם נדונים ישנים שהתחדשו שוב עם שינוי התנאים בשטח. בכל הנושאים משיב הגאון שליט"א תשובה ברורה ומסכמת, המסבירה יפה את תורף השאלה (וכשעוסק בנושא טכנולוגי מסובך, מפורט תמיד בהערה כיצד נראה המכשיר, כיצד הוא עובד, ומה בדיוק מקום הספק), וכן את ההכרעה בראיות ברורות ומוצקות, עד להלכה למעשה.² וכל זאת מבלי שילאה הקורא בדברים שקשה להבינם. וכשם שימצאו בדברים גדולי הת"ח, יוכלו להבינם גם אנשים שאינם מכירים כלל את הסוגיא, הפלא ופלא!

גם בסוגיות אלו שעסקו בהם רבים, אין כאן רק חזרה על מה שביררו אחרונים, ומוצאים אנו בחיבור שלפנינו חדושים גדולים. שכל אחד מהם ראוי להגות ולעיין בו, והוא נושא לדיון

2 יש תשובות יוצאות מן הכלל שנכתבו בקיצור, כגון תשרי קסו, דין צילום והקלדה במחשב בחוה"מ. בנדון זה האריכו רבים והביאו הרבה ראיות, והגאון אינו מציין בזה כל המקורות והראיות אלא רק הכרעתו. וגם הצגת המציאות שם קצת מיושנת, כי מדבר על קליטת התמונה על הפילם, וכבר כמה שנים שאין משתמשים במצלמות כאלו. וכן ההנחה שכתובה במחשב אינו דבר רגיל ו"משתמשים בו רק במשרדים", גם אינו מדויק בכל מקום בזמננו.

אגב אציין בנושא מסוים, שלענ"ד בירור המציאות חשוב מאד להכרעת ההלכה, והוא מצלמה במעגל סגור. שהגאון המחבר מסיק להתיר משום שהוא פס"ר דלא ניחא ליה בתרי דרבנן. ולפי הבנתי אין בדבר זה שום איסור. הנה התפיסה הפשוטה של מסרטה וידאו בעיני המתבונן, הוא שניסת האדם אל מול העין המצלמת ותנועתו, גורמת להופעת תמונתו על המסך ולתנועה על המסך. ולכן דנו איזה איסור יכול להיות כשגורם להופעת תמונתו על המסך. אבל האמת היא שהמסרטה בעצם אינה אלא מצלמה, המצלמה כמות גדולה מאד של תמונות בשניה, וכל הסרט אינו אלא רצף של תמונות בודדות. וכעת נתבונן, אם עומד נכרי ומצלם במצלמתו בני אדם העוברים ברחוב, וכי יש לעוברים איסור? ואפילו אם משתמש במצלמה המדפיסה ישירות את התמונה על דף. הרי הנכרי הוא המצלם, ואין המצלם עושה שום איסור. ולכן גם המסרטה שמצלמת הרבה תמונות, אינה מצלמת תנועה, כי א"א לצלם תנועה, אלא מצלמת את האדם הרבה פעמים. לכן התנועה לא גורמת שום דבר, אלא האדם מצולם כשרגלו על הקרקע, וכשמרים אותה, וכך הלאה בכל שבריר של פעולה. ולא שייך שום איסור במה שהמכונה מצלמת אותי, דפעות המלאכה נעשית בכל ענין, וכוללת אותו שטח צילום, אלא שאם אני אעמוד שם יראו אותי, ואם לא יראו מה שמאחורי. ואין כאן סרך מלאכה. וכמו שאם כתב עיתונות נכרי כותב בשבת דברים שישראל אומר, אין שום סרך מלאכה, אע"פ שאם לא היה אומר אולי היה כותב משהו אחר או שלא היה כותב כלל. כי המלאכה לא נעשית ע"י הישראל.

מעמיק. וגם בנושאים שכבר דשו בהם רבים, תמיד נמצא חידוש, בסי' קמט באה "המצאה חדשה להקנות לולב לקטן ביו"ט", ובסי' קסא לא פחות מאשר תירוץ חדש לקושיית הב"י דחנוכה.. חידוש גדול מאד לחומרא נוקט המחבר בפשטות שהאמור בגמ' "שיער באשה ערוה", אפילו שיער אחד משמע, ואסור להתפלל אפילו נגד שערה אחת מגולה (סי' כג). ולולי דבריו היה פשוט ששיער הוא שם תואר, וגם מסברא צריך להבין איזה טעם שיהיה שיער חמור יותר משאר מקומות המכוסין, והרי קיל מערוה, דבפנויה מותר לגלות. ואיך תגרום שערה אחת הרהור. וכן נוקט שאיפור המושך את העין יש לו דין ערוה שאסור לברך נגדו (סי' כב), ולא סובר דאין לנו אלא מה שאמרו חז"ל, אף שכמובן אי איכא הרהור אסור לברך, אבל לעשות דין איסור לברך אפילו אם אין הרהור, הוא חדוש גדול.

חידוש עצום בא בסי' יב: לולי דברי האחרונים שסתמו שערות שצמחו קודם י"ג לא הו' סימן גם אחרי י"ג (ומצריכים שערות חדשות), יש לומר דאין כוונת הרמב"ם לומר שלא חשיבו סימן גם אם יגדלו, ואם ממשיכות ליגדל הו' סימן. ולא על חניס בא חידוש זה, כי באמת דברי הפוסקים תמוהים מאד במציאות, שיהיה דרך השערות להתחיל לגדול רק ביום שנעשה בן י"ג.³

סברא גדולה מעלה הגאון שליט"א בסי' טו, שנשים אינן חייבות באמירת פסוד"ז כי היא תקנת גאונים ולא מסתבר שתקנו לנשים.

ומעניין שנוקט שיעור של מילימטר כקובע את ההלכה, בסי' ה קובע שחריץ בבית תש"ר, שאינו מול ההבדל האמיתי בין הבתים, "פסול אם הוא יותר ממילימטר", אף שאין המילימטר בכלל שיעורי תורה, ואיך הוא קובע את ההלכה? וכנראה סובר שכשר אף בקצת יותר ממילימטר, ולחומרא כ' שעכ"פ לא יהיה יותר ממ"מ.

הגדרה מעניינת נמצאת בסי' מד, שבמקומות שהעכו"ם מלכות של חסד ונוהגים בצדק וביושר צריך להציל עכו"ם מדין צער בעלי חיים. כנראה ביקש הגאון שליט"א להביא מצוה מפורשת, אבל ברור שיש בזה גם הליכה במדותיו של הקב"ה, שכל עוד אין הנכרים חוטאים, הרי הם בני אדם שנבראו בצלם. ואמנם צ"ע למעשה, דאם עוברים על ז' מצוות ב"נ, א"א שיהיה בהם דין צעב"ח, כיון שחייבים מיתה (אף שאפשר שאין מוטל עלינו להמיתם, אבל מ"מ זה דינם), וכנראה סובר דאם כלל המלכות שואפת לצדק ויושר ולאמונה באל אחד, אינם מופקעים מדין ז' מצוות בני נח וכל אדם נדון לגופו אם באמת שואף לזה ג"כ.

סברא מעניינת מועלית במעלת התפלה בבית המדרש, והיא משום שדיבורי קדושה של התורה והתפלה נבלעים בכתלי הבית, כמו המדבר לה"ר שנעשה נגע צרעת בביתו, כי הבל

3 אמנם עדיין צ"ע דלפי זה לא מהניא כלל בדיקה, דהרי כשבודקים ורואים שיש לו סימנים, אין זה אומר שגדלו אחר י"ג, כי מי מפסי. ונר' דלד' המחבר אין הבדיקה אלא שיש שערות, ואם ישנן תלינן שגדלו כטבעם וגם אחרי י"ג המשיכו לגדול. ודברי פי חכם חן. ובאמת לד' הפוסקים תמוה טובא ג"כ מאי מהני בדיקה, הא אם היו שערות קודם הו' שומא, וידוע שכן הוא המציאות שלרוב בני י"ג יש שערות קודם גיל י"ג. ובפרט אם נבדק קודם י"ג ונודע שיש לו שערות, לא יועיל בדיקה אחר י"ג. ולענ"ד צריך ליישב ד' הפוסקים דריבוי שיער לא חשיב שומא, ואם בא לגיל י"ג אמר' למפרע דאין ריבוי שער שומא וחשיב גדול. אמנם צריך לידע שאין זה רק דקדוק האחרונים ברמב"ם, אלא משמעות הגמ' וכל הראשונים.

פיו האסור נבלע בקירות הבית (סי' כז). ועל פי הפשט, אין הכוונה שבעל לשון הרע מדבר דוקא בתוך ביתו. אבל הענין מובן, שעכ"פ אנו מתייחסים למעשה של קדושה כגורם שנרצה להיות באותו מקום ולהוסיף קדושה, וכן להיפך.

כמו בכל ספרי המחבר, שזורות גם הוראות ועובדות מעניינות מגדולי הדורות הקודמים, בסי' מב מסופר שהיה עם מרן הגר"ז בנתניה, והבעל קורא קרא במבטא חסידי וציוה לקרוא שוב. בסי' ה מספר המחבר שהראה לסטייפלר כי לפי הגר"ז יש להניח התפלין בדיוק ולהסתכל במראה בתפלין, ולא קיבל.

בסי' מה מתקשה המחבר בענין ביטול ברכה רביעית לפועלים. שאיפה נמצא בעה"ב קפדן כ"כ שיחסר לו זמן של ברכה אחת מעבודתו? ומתרץ ענין נפלא מאד, שחכמים תקנו אפשרות זו כדי לחנכם, שידעו שלא לגזול מזמן בעה"ב, וכדאית היא זהירות במזמן שיתקנו עבורה קיצור הברכה. ואמנם ע"ד הפשט אפשר שפועלים העובדים בצוות, מקפידים על כל דקה שמעכב בזה הרבים. מ"מ בודאי מצינו כן לחכמים, כמו שגזרו שלא להעביר דוקא בירדן ובספינה 'כמעשה שהיה', והוא בודאי להזכיר המכשול שיכול לצאת. וכן שלא להשאיר הסכין בבהמ"ז משום שחסיד אחד דקר עצמו מרוב צער, בודאי אין זה חשש מצוי, אלא רק ללמדנו ולחנכנו. וכנלע"ד הא דתקיננו וידוי בעיהכ"פ שמא ייחנק, אינו חשש קרוב, אלא ללמדנו להרגיש ענין יום הדין ששום רגע לא מובטח לנו.

חדוש גדול למעשה מבואר בסי' סה, דאף שמי שקיבל שבת יכול לבקש ממי שלא קיבל שבת שיעשה מלאכה, שהרי מותר לו הדבר. מ"מ אסור לבקש מבנו ובתו, כי במאמר התורה 'למען ינוח בנך ובתך' נתחדש שיש ציווי על האב שינוחו בניו כשאצלו שבת. ומצוי הדבר שאשה המדליקה נרות ונותר הגפרור בידה, מסמנת למי שעומד אצלה שיקחנו מידה. ולדברי הגאון שליט"א יכולה לבקש מבעלה, אבל לא מצאצאיה.

אין המחבר מזחית את המנהג, ובמקום אחד אף מדבר במנהג החסידים להקליט את האדמורי"ם בתפלות ובברכות (סי' רכ). ואעפ"כ קובע הוא: "מצות מכונה בזמננו גרע ואין להכשירו בשום אופן", והוא משום שיש במכונה קודם האפיה חום גדול כפי תנור (סי' קו). ומעניין לציין שהוא מוסיף דאף שהבד"ץ נותן הכשר למצות אלו, הכוונה שמי שאוכל מצות מכונה יכול לאכול את אלו, אבל לדינא הוא אוסר לאכלם (ומ"מ הקפיד שלא יקראו עליהם שם 'חמץ' ומעולם לא אמר כן). ומכאן יש ללמוד למקרים אחרים, שאין נתינת ההכשר הוכחה לבירור כל השאלות כולן.

כדי ליישב המנהג שלא נמנעים מלהיות במקוה עם חמיו או אביו, מחדש המחבר בסי' סז דהאסור נאמר רק כשרוחצים ומשתהים במרחץ, אבל כשטובלים רגע כמימרא ויוצא לא חששו חז"ל. והרי הסברא הגיונית ומתקבלת, ומ"מ כ' דבעל נפש לא יסמוך עליה.⁴ בכלל

4 וכן מחלק בסי' א לגבי ניתוק חוטי הציצית, שחשבוהו לביווי מצוה, דהיינו בזמניהם שלא היה להם מעות, והמוציא חוטים היו סבורים העולם שהם פסולים, וזה הוא הביווי שיחשבו על החוטים שהם פסולים. ולכאורה זה דוחק גדול שיש בזיון שיחשבו על חוט שהוא פסול, ובפשטות הביווי הוא ענין עצמי כלפי האדם, דומיא דלא יכסה ברגל. ולכן אינו אלא כשמקלקל החפצא דמצוה. ויש לדון לפי זה

נראה שהמחבר מתחשב גם במנהג של המון העם ממש, שהרי יראי שמים מקפידים ע"ז בודאי, וסובר הגאון שליט"א שגם מנהג של המון העם לפעמים לא על חינוך נקבע אצלם. וכן מש"כ בסי' יג "מנהג רוב העולם שסומכין אחזקה דרבא אפי' בדאוריתא ורגילין ליקח לאפית מצות בחורים צעירים שלא נתמלא זקנם", עד כמה שידוע לי אין זה מנהג יראי שמים, ובכל מקום רואה אני שמקפידים ע"ז, והרי כבר בהנהגת החזו"א כ' שכשאיירע כך ציוה לשפוך העיסה. במקום נוסף מיישב המחבר מנהג ההמון בחידוש נפלא מסברא, שרבים אין מכסים ראשם בהימצאם על שפת הים, אף שמבלים שם זמן רב, ואין שום טורח לחבוש כיפה, והרי היא סגולה ליראת שמים ויראת חטא? וכתב שענין כיסוי הראש הוא שעומד לפני המלך, ובהיותו ערום אין זה מתאים שירגיש לפני המלך, והמחמיר אולי מחזי כיוהרא! (סי' סז). כן היטב שקד הרב על תקנת המאחרים למסור שטרי מכירת חמץ (סי' קד, אשר כידוע רבו כמו רבו הרשלנים בזה, אבל הוא זלזול באיסור חמץ החמור, ומי יודע אם זכרו גם לבטל החמץ, או שבאים בחשש בל יראה ממש. ובעיני ראיתי כמה פעמים אנשים ששכחו לבטל, ואולי היה ראוי לעשות צפירה להזכיר ביטול חמץ כמו בע"ש, כי אחר זמן איסורו הוא מעוות שלא יוכל לתקן, וברבינו אמצעי האחסון והפריטים בימינו מצוי מאד שנמצא איזה חמץ או תערובת חמץ בין החפצים).

כן תמיה מסברא על מה שנוהגות נשים לברך הגומל אחרי לידה, והרי בזמננו יש בתי חולים משובללים ואינה במצב של סכנה כלל? ומיישב שאולי ע"ז גופא ההודאה, שיש היום אפשרות להינצל ולמנוע סכנה (סי' ס). והרי השאלה יותר טובה מן התירוץ... ובמקום אחר אינו מוכן לקבל הנהגת המוניים, ודן "אם מותר לענות אמן אחרי ברכת אשכנזים לאומיים שהפכו הקמץ לפתח ונר' כב' רשויות" (סי' נז), ומסיק דלהשיטות שהאמן הוא מייחס את אמירת המברך אסור לענות אמן. וידוע שהסטייפלר צווקל חשש לכל ההברה הספרדית מטעם זה, אבל הגאון שליט"א בכרונה נוקט מנהג האשכנזים הלאומיים, שאין זה מנהג אבותיהם, אלא רק התאים להשקפתם. וכנר' סובר דמי שאינו רשאי לשנות ממנהג אבותיו, אם שינה וקיבל מנהג קהילה אחרת חשיב כעושה נגד הדין, ואין דינו כמו הספרדים שאינו חושש להם לענות אמן (ואולי אין באמת חילוק בהלכה, ורק מפני דרכי שלום לא פירש, וצ"ע). ואגב אורחא חידש לן המחבר חידוש מעניין מאד, שבחקירה זו במהות האמן תלוי הנדון, באם החזן ממחר באמירת הברכה ולא מכוין כראוי, האם ייתכן שהעונה אמן ייקרא שקיים המצווה בהידור?

כשיש לו אתרוג ורוצה לפסול אותו ולקחת אחר תחתיו אם הוא ג"כ בלתי זה דמקלקל חפצא דמצוה. כעין זה, בסי' ד דן המחבר בגי' חלק מהראשונים, התנאה לפניו במצוות 'טלית נאה'. וכ' דלהרמב"ם (תפלין א יב) דבפרשיות התפלין א"צ שרטוט שהם משום נוי ואינם נראים, ה"נ אם הוא תחת בגדיו ל"ש. ול"נ דומה, דהרי הפרשיות אינם נגלות לעולם, ואילו בגד שתחת החולצה הרי ידוע ומוכר ללובשו, וגם אחרים רואים לפעמים, ואם היה שייך בו נוי מצוה מספיק שיהיה כלפי עצמו וא"צ שיהיה גלוי כל הזמן לעלמא. וכ' שבבגד מאוס ודאי גרע. אמנם לפום פשטא היה מקום לומר דדין טלית נאה אינו אלא בטלית גדול שהוא בגד של תפילה וכולו מצוה (ולכן אין נכנסין בו לבהכ"ס), ושייך בו התנאה.

עוד כתב בסי' מח לבאר המנהג שסומכין במעשרות על השגחה, והרי תקנ"ח שצריכין ליקח רק מחבר, ולא סגי בהשגחה או בע"א. והמחברים דנו בזה אם בזמננו יש דין דמאי או לאו (עי' חז"א ומנחת שלמה להגרשז"א זצוק"ל), אבל המחבר לא נכנס לכ"ז, ותי' חדוש גדול, דכיון דאיסור דמאי קיל, הוי צורך גדול להתיר דמאי, שאם ננהג איסור יהיו רבים שיכשלו ולא יפרישו כלל!

בכלל בענין מנהג פוסק המחבר כי דבר שהציבור נוהגין להקל והוא למד הענין בעיון ויצא לו מתוך לימודו להחמיר נגד מנהג העולם חייב להחמיר לעצמו (סי' קסג).

אין המחבר מקבל חומרת חלק מפוסקי זמננו שאמרו שההולך לטיול בחוה"מ אין לו פטור הולכי דרכים, ופוסק שהוא חלק משמחת החג. ובנותן ענין מביא מעשה מהחזו"א, שאמר על אחד שלא יצא מהסוכה כל ז' ימים, דאין זה כעין תדורו אלא כעין בית האסורין... (והיה לו להביא המבואר להדיא בשו"ע תקלט שמותר לו לתקן פרסות הסוס בשביל לטייל בחוה"מ דחשיב צורך המועד, וכן בשביל לראות פני חברו⁵).

ולעתים מחדש מסברא לחומרא, וכותב (סי' עד) שיין מוגז פסול לניסוך וממילא לקידוש, כי חשיב 'אישתני'. והיה מקום לדון בדבר שאין זה שינוי באמת (וגם אם היה שינוי הרי בעיני בני אדם חשיב למעלייתא. והרי לא צריכים שכולם יאהבו ויחבבו סודה, אלא סגי שיהיה שוה לכל נפש), וכן מה שכותב שיש כאן טעם יין וטעם גזוז והוי ב' טעמים, הרי אין לגז שום טעם, והוא שינוי צורה לא שינוי טעם. ואולי לדבריו יהיה אסור ליטול ידיים בסודה, (עי' אור לציון ב' מו שמתיר בזה).

פסק חשוב נוסף הוא, שבמקום צער רב פטור ממ"ע, כמו במקום שצריך להוציא חומש ממנו (סי' צז). בסי' נא נתבאר דבזה"ז אין דין לכבד הלוי יותר מישאל כגון בזמון (אא"כ הוא ת"ח).

הגאון המחבר אינו מונע ידו מספרי מחברי זמננו, והרבה פעמים מצטט מדבריהם⁶ ולפעמים גם נושא ונותן עם מחברים שונים, ובענוותנותו הרבה משיב לכל שואל ולכל מחבר קונטרס

5 יש עוד להוסיף על מקורותיו של הרב, בסי' קסז בא לחדש בדעת החזו"א שבעל דעות כוזבות העושה יי"נ הוא רק במפרסם דעותיו. וכבר כתב כן החזו"א בעצמו ביו"ד ב' שמי שאינו מאמין בחז"ל שעושה יין נסך, היינו כשחי ומתנהג כך, ולא מחמת המחשבה. בסי' קמז אות יז כתב מסברא דיש איסור קציצת עצי פרי גם בשנות הערלה, וכך מוכח בדברי החזו"א (ערלה א א).

מה שכתב (סי' כד) שבזמן הגמ' לא היה אפר פרה בבבל, וכמבואר בגמ' בכורות מז. וא"כ מסתמא היה רב הונא טמא מת. הדבר צ"ע שהיה להם אפר פרה עד ימי אביי ורבא, כמו שכתב המשנה למלך ה' אבל פ"ג "דבזמן האמוראים היה להם אפר פרה", ועולא אמר דחברייא מדכן בגלילא (חגיגה כה) ואם היה אפר פרה בישראל, למה לא יכלו לשלוח ממנו לחו"ל. ובימי רב יוסף היה ר' טובי מביא תרומה לכהן (ביצה יב:). ובמ"ל שם כתב: "וזכרני שראיתי במק"א שכשגלו לבבל הוליכו עמם אפר הפרה וכו' ור"ש בפ"ד דחלה מ"ז כתב דבימי האמוראים היו אוכלין תרומה טהורה כי היה להם אפר הפרה וכ"כ הרא"ש בסוף הלכות חלה" (ואמנם יש לציין לאו"ש ה' ק"פ ז' ח' שדוחה ראיית הרא"ש).

6 ונלענ"ד שאין לראות בהעתקת דברי השואל כהסכמה, כי בדברים שהועתקו מדברי הרב הדר מרגולין (סי' קמב) נפלה טעות, שמביא שהחזו"א (לט טו) כ' דלירא הוראה ראוי להחמיר כשיעור הקטן, והוא שגגה, כי במדות האורך כתב החזו"א שהשיעור ברור גם להתיר על פיו אשת איש. ורק במדות נפח שמן הדין

כערכו ודן בדבריו. ועי' יכולים אנו לראות תמונה של דעות פוסקי הדור, כי אינו מביא רק את דעתו, אלא מזכיר דעות הרבה פוסקים אחרים המובאים בליקוטים שונים. כך נו"נ הוא בדברי הספר תורת הזימון (מו) פניני חנוכה (קנה) שלמי סוכה (קמו) הלכות החג' (רכ) קיצור הלכות חלה (רמ) מעלת היוחסין (רמא) יגיעת ערב (רעד) ועוד רבים.

ובהכרעותיו אין הוא נזקק רק לראיות ולהוכחות, שכן מלבד הבקאות והחריפות, נצטיינו גדולי הפוסקים בדעתם דעת תורה, לשקול ולמדוד כל הכרעה ותוצאותיה, בין לקולא בין לחומרא. ובכמה וכמה מהנושאים שהתפלמסו בהם בשנים האחרונות כותב הגאון שליט"א את עיקר הדין, ומוסיף שמ"מ למעשה אין לנהוג בזה כעיקר הדין מסיבות שונות, אותן לפעמים הוא מפרט ולעיתים אך ברמז (כך לגבי מציצה במילה ועוד).

ככלל נראה שפעמים לוקח הגאון שליט"א דרך האמצע, כגון בנושא קבורה בקומות, מסיק שאמנם יש בו דין קבורה כיון שס"ס נגנז. אבל מ"מ הכפרה השלמה היא רק בקרקע. בנושא מעלית שבת מסיק שמן הדין הוא מותר (בסוג המסויים שעוסק בו שם), אבל משום מראית עין אין להשתמש בו.⁷ ילדי מבחנה מן הדין נקרא אביו, ואם צריך לזה מחמת שאין לו דרך אחרת, אין להוציא על טהרת זרעו לעז (וחולק בזה על הגר"ח"ק בשם אביו הסטייפלר זצוק"ל שכתב נגד זה בתוקף גדול).

בזה באמת מצאנו להמחבר שמעמיד דברי הפוסקים מהדור הקודם באופן מאד מעניין, לדעתו ילד מבחנה נקרא בנו, משום שכן הדרך של מי שאינו יכול לקיים פו"ר כדרך כל הארץ, ולכן חשיב אורח ארעא בדרך זו. ומש"כ הסטייפלר בתוקף נגד זה, הוא משום שבזמנו היה הדבר נדיר ונקרא כדרך נס, משא"כ בזמנו לא רק שהוא אורח ארעא, אלא גם נעשה חלק מחיוב פו"ר, כיון שהדבר אפשרי ומקובל! (ומעניין שכיוצא בזה העמיד המחבר בסי' קלד' את דברי הגרי"י פישר זצוק"ל, שהיה מצוה כידוע על מעוברות – קודם חודש ט' – לשותות ביוהכ"פ פחות פחות משיעור, כי אמר שבזמנו שהחום מרובה יכול מיעוט הנוזלים לגרום ללידה מוקדמת שהוא סכנה לוולד. ואילו הגאון המחבר סובר דאין להקל בזה, ולא אמרו הגרי"י אלא בזמנו שלא היו מרובים כ"כ המזגנים!).

בעיקר הדרך שנקט הגאון המחבר שליט"א דילד מבחנה חשיב בנו, מביא שהגאון ר' נסים שליט"א מסתפק בזה. והוא באמת שאלה חמורה עד מאד, הנוגעת לענין יסודי וכבד משקל. שהרי לומר שהוא בנו לכל דבר, לא יעלה על הדעת, אף הגאון המחבר עצמו כ' שאם נולד אחר מיתה אינו פוטר מן היבום (ולא פירש ההכרח לזה, אבל ברור שאינו דרכי נועם, שאחרי שכבר נתייבמה, ייהפך בעלה עליה לערוה). ולכן כתב שאינו חשיב בנו אלא

תלוי בדעתו של רואה ד' החזו"א שצריכין לחוש לשיעור הקטן. ולכן גם כל החומרא שממציאים ע"פ התקנות הדרהם לענ"ד לא שייכא למדות אורך דאטו משום שמצאו דרהמים קטנים ישפיע הדבר על המציאות של שיעור אצבע שלנו, ולומר ששיעור רוחב אצבע בינוני הוא 1.52 ס"מ הוא הכחשת החושים. ועוד שלא מצאו דרהם מימי הר"מ במצרים, והר"מ כ' בדרהם של מצרים דוקא.

7 וכמעשהו בחמורה כך מעשהו בקלה, וכותב בסי' לג שהורה לבחור ישיבה, שעדיף להתפלל ביחידות בלי כובע וחליפה, מאשר עם הציבור בלי הכובע וחליפה, משום מראית עין, כי יתפלאו איך בן תורה מתפלל בלי כובע וחליפה.

אם נולד בחייו (לא שייך לתלות בזמן הלידה, שהרי צריך להיקבע כבר ביצירתו). ואם לא היינו אומרים כן, הרי היה משכח"ל שיוולד בן לאדם שמת לפני שנים רבות (שהרי היום מקפאים), והיתה הגדרת 'בן' חוכא ואטלולא (וגם היה מפקיע ירושות מלפני שנים רבות). אבל עדיין הדברים צ"ע, כיון שפשוט שכל עניני ההפריות אינם בגדר ביאה, שלא אסורים מן התורה באיסורי ביאה, הרי משכח"ל שיוולד לאשת איש בן מאדם אחר, ואעפ"כ לא יהיה ממזר כי לא נעשה שום איסור (וכבר כ' באגרות משה אה"ע א' עא' דהרוצים לומר שהולד ממזר הוא דברי הבל). ומ"מ מסיק הגאון המחבר בסי' רנד דנפסלת לכהונה כאילו בא עליה. וצ"ע אם ניתן לקבוע שם 'בן' לחלק מהענינים ולחלק לא, ולכאורה ענין בסיסי כזה צריך להיות מוגדר באופן מוחלט (ואמנם בהג' סמ"ק בשם רבינו פרץ משמע דחושש להבחנה בנתעברה באמבטיה, וצ"ג).

אין הגאון שליט"א נמנע מפולמוסים, ומפני צורך השעה מוחל על כבודו, בהתווכחו עם טיעוני הבל של כל מיני מגיירים מודרניים המכניסים נכרים לכרם בית ישראל בעד בצע כסף (סי' רג). בדין מתחם גולובנצ'ין מחזיק בתוקף בדעתו להיתר, ודוחה דברי המלעיזים בפרט אחר פרט, ואף מוכיח אותם בין השיטין. כגון שדבריהם המזלזלים בכל הערכות של כל מומחה שהוא, משוללים ונסתרים ע"י דבריהם במתחמים אחרים בהם השתמשו בדברי מומחים (סי' רכו).

גם פולמוס התכלת נמצא בחיבור זה, בסי' ג המתייחס לקונטרס הבא להוכיח שהפורפור אינו החלזון תכלת (אולי הכוונה לקונטרס של הרב טפורוביץ). ובאופן כללי מסכים עמו הגאון המחבר שליט"א, וסומך על הנר' בר"מ שהוא דג, ובירושלמי 'שם' א' ג' (כנראה צ"ל שבת) ד"ב עצמות וגידין, וכן בר"מ (ב יח) דדומה לשחור, ובוזהר דמצוי בים כינרת. ומס' הקנה דחלזון שוחטים אותו ומוציאים את דמו. ודוחק ליישב גמרות מפורשות בשבת כו. דצידי חלזון בין צור לחיפה, דאינו חלזון דמצוה. ובשבת עה. דקודם מוציאין דמו, דג"ז אינו חלזון תכלת דמצוה. ומש"כ הרמב"ם (ציצית ב א) דדומה לדמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע, הכוונה בזמן שנטהר מהאור ומשחיר.

ואמנם שבראיות ובדחייתן לעולם יש לדון⁸ ברור שכך הסכמת פוסקי דורינו שאין לקבוע חיוב מחמת המורקס. וגם לא קבעו שטוב לעשות כן ושראו לחוש. והמחבר מבאר הדבר

8 והנה הראיות האלו אינן מוכרחות כלל כפי שכבר דנו בכולן, הגר"א על כלים (יא א) 'שכל שבים מין דג הוא כל דמות שיהיה לו' (וכן מבואר בעוד מקורות). ומקום החלזון בים התיכון נראה להדיא בחז"ל ובתרגומים שהוא חלזון תכלת, ודברי הזהר תמוהין כמ"ש היעב"ץ, והרמ"ק כתב שאינו כפשוטו. ומש"כ הרמב"ם שדמו שחור, הרי דם המורקס באמת שחור, ורק הצבע נעשה תכלת (והרי מבואר ברס"ג ובפיה"מ ועוד הרבה פו' שהצבע כחול), וא"צ לדחוק כלל. ומה שמדקדק לשון נגזז התכלת שא"א למצאו, אבל בכ"פ כ' על התחש שנגזז דאפשר שהיה ביערות קדם ואין זה הכרח שלא יתגלה, (לכן יש ששיערו שהוא הג'רפה, שיש לה עור נאה מאד וארוך המתאים לרצועות על פני כל המשכן. ובזמן מתן תורה לא היה מצוי בארצות המיושבות). כמ"כ מש"כ דחסידי רדיון אחר המלחמה צובעים בינטינה. כפי הידוע לי אינו כן. אלא משתמשים בדיונן ואע"פ שאינו ברור דרך הצביעה מתחכמים להשתש בחמרים חימיים שונים, וכפי עדות מומחים

דאין לומר "אם לא יועיל לא יזיק", משום שהוא בל תוסיף. וזה מאד מחודש, כי ס"ס חושש שזה חיובו ולא בא להוסיף, ולא דמי לתפלין דר"ת ורש"י דממ"נ מניח ב' והתורה אמרה א'. וגם המחבר בעצמו מסיק דאין טעם דכל תוסיף אלא משום דחשש רחוק שהוא באמת התכלת, ולכן לא מיקרי שחושש. ואני הבנתי מרבתי טעם נוסף, דאם לא יועיל כן יזיק, דאם תימצא התכלת האמיתית לא תתקבל אחרי שכבר קבעו שהתכלת הוא מין מסויים. הגע עצמך לדעת המחזיקים במורקס, הרי שהיו שומעים להאדמו"ר מראדזין ואומרים שאם לא יועיל לא יזיק וקובעים הדיונון לתכלת, אחרי עשרות שנים בהיגלות נגלות אור המורקס, לא היה להם שומע. וכן על עצם הטענה דאם לא יועיל לא יזיק לגלג החזו"א באמרו שמזכיר לו הדבר את המשוגע של קוסוב שהיה לובש משקפים עם מסגרת בלי זכוכית באמרו 'אם לא יועיל לא יזיק', ואין מקום בהלכה לשיקולים של 'לא יזיק', דהלכה צריכה להיות מיוסדת על ענין מבוסס וכל מה שלא מבוסס לא יועיל ואינו הלכה.

בכלל מתבארים בחיבור זה הרבה נושאים סבוכים שצריך לברר בהם היטב את המציאות. והמחבר נכנס לכל הפרטים ומביא מסקנות החקירות השונות שבירר.

בסי' קעז' בא לכלל ביאור האם מותר להשתמש ברפואה אלטרנטיבית לסוגיה, וכותב שאסור אפי' אם הוא טבעי, כל עוד חושבים שאינו טבעי, וסומך על הרמב"ם והמאירי ומהרש"ל דהכישוף אין בו ממש ובע"כ דהתורה אסרה כל מה שנחשב אצל בני אדם כאינו טבעי. ונראה מדבריו שכל שאינו טבעי חשיב כישוף. אבל כמדומני שמקובל כיום שיש תחומים שאינם מוגדרים כ'פזיז' אבל לא קשורים כלל ל'כישוף', אלא משתמשים בכחות שאינם פיזיים. ואפשר לומר שההבדל הוא שכישוף אינו קובע את סוג הפעולה, אלא את הפועל אותה, לא מיבעי אם כישוף הוא מעשה שדים (כדמשמע בכ"מ), וגם אם לא, האיסור הוא דרך העשיה הזו שאומר מילתא שקשורה בטומאה. ואין זה דומה לאדם שמאמין שיש לעשב מסויים כח רוחני לרפא מחלה, שזה דומה יותר לסגולה. וברור שסגולות אינן אסורות באיסור כישוף. ומש"כ דהומיאופטיה ופרחי באך זה טבעי, אינו ברור לפי עיקר סברתו, שכן יש הומיאופטים שאומרים שזה "רוחני", ויש המתאימים פרחי באך לאדם על ידי מטוטלת וענינים כיו"ב שלא נחשבים פיזיים.

בנושא גנטיקה של בעלי חיים מעלה המחבר שתי סוגיות מעשיות מאד, ושתיהן עוסקים באותה שאלה יסודית: האם שני בעלי חיים ממין אחד, השונים זה מזה, נחשבים לאותו המין. בסי' ב דן בכבש שלנו שאין לו אליה, האם צמרו חייב בציצית? ובסי' רטו דן באדם שמוליד ב' כלבים קשורים בחבל, אבל הם מסוגים שונים, שיש ביניהם הבדלים גדולים כנודע, האם יש לחוש לכלאים?

הגאון המחבר שליט"א קובע ששאלה זו תלויה בבירור המציאות, האם הבדלים כאלו נוצרו מאב קדמון אחד, שא"כ הם חד מינא. או שכך נבראו מעיקרא כב' סוגים, וממילא יש לחוש שהם ב' מינים. הקביעה הראשונה לכאורה פשוטה, דכל שעדיין הוא כעין אביו נחשב אותו מין, ולא קבעו חז"ל ל'נדמה' אלא רק מי שדומה ממש למין אחר. אבל בקביעה השניה יש

חידוש, דהרי אפשר שנברא כבש דומה לכבש הרגיל או כלב דומה לכלב הרגיל, ואעפ"כ אין ההבדלים האלו עושים אותו למין אחר לענין כלאים ולענין דין כבש שבתורה. וכמו שמצינו דעיזי ברייתא לית להו עינוניתא דורדא. וכן אתרוגים שלנו שאין להם פיטם (בשעת קטיפתם). ורק רחל בת עז יש עליה שם חצי עז, וההרכבה פוסלתה, שיש בה כח חיובי אחר. משא"כ כבש בלי אליה.⁹

ומביא המחבר מספר 'מסורת וסימני טהרה' שכתב שבששת ימי בראשית נוצרו ב' מיני כבשים, אבל לדעת הגאון המחבר זה לא מסתבר אלא נעשה ע"י הכלאה. ובהכלאה פוסל החזו"א בכורות ט' י (ובכלאים ע"י אם שאינה כבש לכו"ע נפסל). ומביא בשם מומחים שאין היעדר האליה יכול להיגרם מחמת שינוי המקומות. ומסיק כמו שכתב מתחילה שהוא כנראה מהכלאה עם מין אחר, ובה נפסל, ולכן כדאי לחוש ולהשתמש בצמר עם אליה, וכן נוהג הגאון המחבר בעצמו.

עיקר סברתו דלא מסתבר שנבראו ב' בששת ימי בראשית, אפשר לבאר משום דמבואר בתורה ובחזו"ל בהרבה מקומות שלכבש יש אליה. ולא הזכירו כלל סוג כבש אחר, והרי אם מביא כבש כזה לקרבן אינו יכול להקריב האליה, ואם היה מצוי דבר כזה בודאי היה מוזכר. וכנראה לא ניחא ליה לומר שכבשים כאלו היו מצויים רק בארצות רחוקות. וכן לגבי ההכרח שנעשה מהכלאה עם מין אחר, כיון שכתבו המומחים שלא נעשה מחמת שינוי המקומות. הנה יש גם אפשרות של שינוי ע"י מוטציה גנטית, ואין זה שינוי המקומות. (בכלל קשה לסמוך על דברי חוקרים בזה, כי כל ההנחות של ענף המחקר מיוסדות על ביולוגיה שמכחישה מעשה בראשית, וממילא מפרשים הכל בדרכים בדויות).

ובנודון הולכת כלבים, באמת מצוי מאד (אצל אלו שמחזיקים כלבים..), ובאמת מפורש בזה בש"ע (רצו ז') שכלב כופרי עם כלב אינו כלאים, וצריך לברר אם לא היו בזמניהם שום סוגי כלבים אחרים מלבד הכופרי. דהכופרי אינו ככל הכלבים, (ואמרי' בירושלמי כלאים א' ו' דלר"מ דכלב בהמה מודה דכלב כופרי חיה. ולשיטתו הם באמת כלאים), וכנראה הוא כלב כפרי שמוצאו בזאבים. ולפי הריבמ"ץ (כלאים א' ו') נר' שהוא התן ("שצוות בלילה במדברות"), וכ"כ הרא"ש ועו"ר שהוא קטן כעין שועל. אך לא מסתבר שלזה כוונתם שלא יהיה כלאים בכלב, וכנר' הם מודים לר"מ בפיה"מ שהוא כלב ציד. ומ"מ נראה מזה להדיא שאין להחמיר בסוגי כלבים. ואמנם מצאנו אווז וזאב הבר כלאים, ויש ביניהם הבדל שביציו מבחון. וצריך לברר המינים שדברו חכמים. אמנם יש לציין דעצם ההולכה בחבלים ללא שעושה בהם מלאכה, אינו ברור כלל שהוא באיסור כלאים, והגר"א (רצו כז') מיקל וכן בחדרי דעה דפשיטא דמותר. חדוש גדול, שנתקבל בזמננו ולא הוברר כל צרכו, הוא מה שנוהגים לחלל שבת על סכנת אבר. ואילו בשו"ע שכח' מבואר שאין מחללין עליו שבת כי אינו פקו"נ. וכותב המחבר בסי'

9 ואכן כך כתב המחבר בח"ה סי' ז, מכח המנהג שלא לחוש לשינוי זה, שצריך לומר דאף שאין זה כבש של תורה מ"מ על צמרו יש שם צמר. (ואמנם מש"כ שם דאף דרחל בת עז אין צמרה נחשב צמר, י"ל דצמרה פגום. הוא לכאורה דחוק, דכיון שהיא רחל, מהיכי תיתי שיהיה צמרה פגום. וגם מבואר להדיא ברמב"ן ה' בכורות שדן מה טעם לא חיש' בצמר הבא לפנינו שיהיה מחלל בת עז, הרי שאינו ניכר. ובפשטות פסולה משום שיש בה כח אחר מעורב).

רלה' כי בזמננו סכנת אבר היא סכנה לכל הגוף. וכמובן שבהרבה מקרים הוא ברור. אבל עדיין דומה שאינו נימוק מספיק למנהג, שהרי בימי קדם היתה בודאי סכנת אבר גדולה לגוף מאשר בזמננו, שיודעים לעצור ולחטא זיהומים, להוסיף דם שנחסר, לסגור ולאחות חתכים, במומחיות גדולה. ועל פי רוב אדם המאבד אבר אינו בסכנת פקוח נפש. ואולי יש לומר דלטפל באדם בודאי צריכים לחלל שבת, שהרי צריכים לטפל בדימום ובזיהום וכו', וכיון שבלא"ה מחללים שבת והותר חלול שבת בפצע זה, התיקון הטוב ביותר הוא שיאחו האבר מחדש. והוא חידוש גדול. ואולי יש לומר ג"כ שאין כ"כ נפ"מ כי במקרים של סכנת אבר אין אדם מטפל לבדו, אלא מערכת הרפואה, והחוק אוסר בכל תוקף למנוע טיפול, ואין הרופא יכול רק לעצור הדימום ולא לעשות ככל יכלתו לתקן הפגע. ואם ינהיגו כן רופאים שומרי מצוות או אלו שמצייתים להם, לא יוכלו להיות רופאים יותר. וכל אלו חדושים גדולים המה, ועדיין צריך ביאור.

כיוצא בזה דן הגאון המחבר איך מתייחסת ההלכה למצבים חוקיים שנחתדשו בזמננו, ראשית בסי' רמה האם מותר להוציא ילד מהוריו על פי ההלכה. שהרי לא מצאנו בתורה דבר שכזה, ואעפ"כ מצדיק המחבר הוצאת ילד מהבית, היכן שההורים מזניחים במדה ידועה, כי טובת הילד קובעת זאת. ובסי' רמו בא לחידוש גדול יותר, והוא שגם חוקי האימוץ תקפים על פי ההלכה, דמכיון שטובת הילד הוא שיהיו לו הורים, והדרך האפשרית לעשות זאת בזמננו הוא רק ע"י שמירת סודיות וכו' ככל המקובל, הרי זו טובתו, והתורה הקדושה מסכמת עם הנהגה זו! (אמנם לענין פיצויים, כ' בסי' רפו דרך בתחום שנהוג לתת, ולכן במשרה תורנית אין חובה לתת כי לאו כו"ע עושים כך).

הגאון מתיר בכח התורה לסמוך על טיהור בני הממזר ע"י נישואין לשפחה, ואף כותב שמצוה רבה הוא! (סי' רנא), ומוסיף שאין לתמוה למה לא שמענו שעשו כן בדורות קודמים, כי לא היו מרובים הממזרים כמו בדורינו..

וכה מלמדנו המחבר שליט"א שיש לשים לב לכל פרט ופרט בהנהגת האדם, ולכן תמיה בטעם שצועקים מזל טוב בשבירת הכוס, שהרי היא באה לצער וזכר לחורבן.. (סי' רסז). וכן נמצא את הנדון האם מותר לפרסם סקר העוסק בשביעות רצון מרופאים מסויימים? ולמה אין לחוש להוצאת שם רע או ללה"ר? על כך מסיק המחבר שאין כאן נזק, כי כשם שהמפרסם יודע שסקר אינו אלא דברים בעלמא, כך גם הקוראים לוקחים הדברים 'בערבון מוגבל'... (סי' רצז).

וגם בדיני ממונות מחדש המחבר בסברות נכוחות בנושאים מעשיים מאד, כך יש אופן שהמחליף בגד בטעות עם חברו יכול להשתמש כי סברא שכך גם דעתו של שכנגדו והוא משתמש (סי' רפח). מותר להשתמש בעט של חברו ללא ידיעתו היכן שמסתבר שהיה מסכים (סי' רפט). האם אשת עשיר קמצן יכולה לתת מכסף בעלה לצדקה, אף שאינו שלה, מ"מ יכול להיחשב הדבר לכפיה על המצוות? בזה מעלה המחבר סברא שאפי' למ"ד שאין כופין על מ"ע, הרי כאן יש גם לאוין דלא תאמץ ולא תקפוץ, ובל"ת לכו"ע גם הדיוט יכול לכפות (אמנם בזה יש לדון, שהרי הוא עובר בלאו גם כשהיא נותנת בלי ידיעתו, דס"ס הוא מאמץ לבבו). כדאי הוא מדור חדש ב"שורון", להתכבד ולפתוח דבריו בספר נכבד אשר כזה, יגילו בו הלומדים ופוסקי ההלכה, ותרבה הדעת.